

ROZDZIAŁ 1.

OGÓLNE WIADOMOŚCI O PRAWIE

§ 1. Podstawy prawa a prawoznawstwo

Podstawy prawa, jak wskazuje sama nazwa, mają na celu zaprezentowanie jedynie syntezy całokształtu wiedzy o państwie i prawie, bazując w głównej mierze na prawoznawstwie i innych przedstawionych w publikacji szczegółowych gałęziach prawa. Przyjęty w opracowaniu **metodyczny** układ ma na celu przekazanie w sposób specyficzny i syntetyczny wiedzy o państwie i prawie w oparciu o podstawowe informacje zaczerpnięte z poszczególnych gałęzi prawa, a więc jest szczególnym sposobem prezentacji tej wiedzy w ramach prawoznawstwa. **Metodyka** nauczania podstaw prawa studentów studiów nieprawniczych ma na celu przekazanie im jak najszerszej wiedzy z różnych dziedzin prawa, przy założeniu jednak pewnej hasłowości omawianych zagadnień. Stanowi zatem jedynie **syntezę** całokształtu wiedzy prawniczej z przeznaczeniem dla studentów nie-prawników, czyli studentów innych kierunków niż prawo, których plany studiów wymagają przedstawienia studiującym minimum wiedzy prawniczej, ułatwiającej w jak najszerszym zakresie poruszanie się po poszczególnych gałęziach prawa. Dokonywanie wszelkiego rodzaju zarysów prawa wymaga daleko posuniętego **syntezowania**, czyli łączenia wielu różnych elementów w jedną całość. Jest to realizowane przez całościowe „pokazanie” prawa, oparte na uprzednim badaniu jego poszczególnych dziedzin, ale w oparciu o kategorie ogólne, nieraz nawet mocno uproszczone, w drodze eliminacji konkretnych elementów szczegółowości, zastrzeżonych dla badaczy poszczególnych dziedzin prawa. Konieczność syntezowania ma na celu umożliwienie zainteresowanym zrozumienie znaczenia i przeznaczenia poszczególnych pojęć, zasad, zjawisk i instytucji prawa, dla ułatwienia prawidłowego posługiwania się obowiązującym prawem.

Prawoznawstwo to zespół dyscyplin nauk prawnych badających i opisujących zjawisko i istotę prawa (ale też państwa) jako regulatora całokształtu stosunków

społecznych w ich różnorodności przedmiotowej. Rozległość i wielopostaciowość tych stosunków sprawia, że nauka prawa, czyli prawoznawstwo, ujmując owe regulowane przez normy prawa stosunki w ich przedmiotowym charakterze oraz zasięgu przestrzennym. Prawoznawstwo jest jedną z nauk społecznych, zajmującą się prawem.

Prawoznawstwo zatem, jako całokształt nauki o prawie, ale także o państwie, zajmuje się różnorodnymi problemami tych instytucji. Podstawowym zadaniem prawoznawstwa jest poznanie struktur organizacyjnych i reguł normujących życie społeczeństwa.

Takie ujęcie prawoznawstwa powoduje, że możemy wyróżnić prawoznawstwo w dwóch ujęciach:

- 1) **syntetycznym**, czyli opisującym według kryterium uogólnienia wszystkie podstawowe pojęcia, kategorie i instytucje prawa, zmierzając do stworzenia ogólnego systemu wiedzy o prawie jako całokształcie norm stworzonych przez państwo, przeznaczonych do regulowania wszystkich dziedzin stosunków społecznych istniejących i powstających między ludźmi; **w ujęciu syntetycznym prawoznawstwo obejmuje także bardziej rozległe obszary wiedzy prawniczej, obejmujące nie tylko normy prawa tworzące gałęzie prawa w ich różnorodności w systemie prawa danego państwa, lecz także wiedzę historyczną zawartą w ramach historii państwa i prawa (powszechnej i danego kraju), historii doktryn polityczno-prawnych oraz teorię prawa, czyli dyscyplinę ujawniającą, klasyfikującą i wyjaśniającą podstawowe pojęcia, kategorie i instytucje prawne (zwane też często wstępem do prawoznawstwa),**
- 2) **analitycznym**, a więc koncentrującym się na poszczególnych gałęziach prawa, tworzących w sumie jego system, oparty przede wszystkim na kryterium przedmiotowym; daje to możliwość wyróżnienia takich dyscyplin nauki prawa, jak np. prawo: konstytucyjne, administracyjne, karne, cywilne, pracy; każda gałąź prawa, która składa się ogólnie na system prawa krajowego, posiada swoją „własną” naukę, wyjaśniającą wszystkie składające się na nią pojęcia, zasady, kategorie, instytucje i funkcje, jakie spełnia w społeczeństwie.

W teorii możemy spotkać także inne klasyfikacje prawoznawstwa. Według jednej z koncepcji, możemy do niego zaliczyć wszystkie dyscypliny wiedzy prawniczej, a więc zarówno zajmujące się problemami ogólnymi, tj. odnoszącymi się do całokształtu systemu prawnego państwa, jak i szczegółowymi, czyli badającymi poszczególne gałęzie prawa pozytywnego.

Kolejna klasyfikacja grupuje wszystkie dyscypliny prawnicze mieszczące się w ramach całego prawoznawstwa według kryteriów znaczeniowych, co umożliwia wyróżnienie trzech podstawowych bloków prawoznawstwa, tj.:

- 1) **historycznego**,
- 2) **teoretycznego**,
- 3) **dogmatycznego**.

W bloku historycznym możemy natomiast wyróżnić:

- 1) **powszechną historię państwa i prawa** – obejmującą instytucje państwa i prawa od czasu ich powstania, ukazującą ich przeobrażenia i rozwój w różnych okresach historycznych, dającą porównanie państwa i prawa poszczególnych krajów w ich rozwoju historycznym, od starożytności po czasy współczesne,
- 2) **historię państwa i prawa danego kraju (np. Polski)** – ujmującą dzieje państwa i prawa oraz ich przeobrażenia i rozwój w danym kraju,
- 3) **historię doktryn politycznych i prawnych** – nazywaną też historią ludzkiej myśli w dziedzinie polityki, państwa i prawa, ukazującą poglądy i koncepcje filozofów, myślicieli, teologów, monarchów, przywódców partyjnych, uczonych, prawników w kwestii istoty państwa i prawa oraz oddziaływania tych instytucji na życie ludzi.

W bloku teoretycznym mieści się zasadniczo:

- 1) **teoria państwa i prawa,**
- 2) **logika prawnicza (praktyczna)** oraz nieraz dodatkowo
- 3) **filozofia prawa.**

Teoria państwa i prawa ukazuje istotę prawa jako instytucji społecznych, ich kształtowanie się i rozwój, uwarunkowania i przeobrażenia. Dyscyplina ta, przez wypracowanie ogólnych zasad, pojęć, kategorii i instytucji, stanowi niewątpliwie inspirację dla praktyki zarówno w odniesieniu do państwa, jego struktur, funkcji, form, organizacji aparatu rządu, jak też procesu tworzenia prawa oraz podnoszenia efektywności jego stosowania w poszczególnych dziedzinach życia. Obok, a właściwie na kanwie teorii państwa i prawa, powstała dyscyplina zwana **wstępem do prawoznawstwa**, która definiuje elementarne pojęcia i kategorie z dziedziny prawa. Stanowi ona swoisty przewodnik prawny dla studentów pierwszego roku prawa, a niejednokrotnie także i administracji. W bloku teoretycznym można także wyróżnić dyscyplinę nazywaną **logiką prawniczą (praktyczną)**, obejmującą elementarne wiadomości z semiotyki (czyli ogólnej nauki o znakach, w szczególności słownych), logiki formalnej (czyli nauki o prawdziwości bądź fałszywości jakichś zdań ze względu na ich budowę) i ogólnej metodologii nauk (czyli sposobów uzasadniania, tj. wykazywania prawdziwości wypowiedzianych przez nas twierdzeń). Wprowadzenie tego przedmiotu ma przede wszystkim na celu usprawnienie pracy myślowej prawnika, co ma ułatwić jasne i jednoznaczne formułowanie myśli (zob. *Z. Ziemiński, Logika praktyczna*, Warszawa 1992, s. 5). Dyscypliny objęte kursem logiki, mimo różnorodnego ich charakteru łączy to, że zajmują się zagadnieniami, które w ten czy inny sposób dotyczą form sprawnego myślenia. **Filozofia prawa** to nauka, której przedmiotem badań jest pytanie o istotę prawa, jego cel i sposoby osiągnięcia owego celu. Filozofia prawa wzbogaca o aspekt praktyczny to **teoria prawa**.

Trzeci blok prawoznawstwa obejmuje dogmatyki prawa, czyli **szczegółowe gałęzie prawa pozytywnego**, a dokładniej nauki zajmujące się konkretnymi dziedzi-

nami prawa, stanowiącymi system prawa danego państwa np. prawo konstytucyjne, karne, cywilne, czy administracyjne.

§ 2. Istota, pojęcie i rodzaje prawa

I. Pojęcie prawa

Pojęcie **prawa** jest wieloznaczne i nie każdy posługujący się tym słowem ma to samo na myśli, jednakże zawsze jest kojarzone z pewnym porządkiem, ładem czy określoną zasadą. W życiu codziennym często spotykamy się z pojęciem prawa niekoniecznie w bezpośrednim powiązaniu z naukami prawniczymi. Możemy bowiem wyróżnić prawa przyrody, prawa ekonomiczne, prawa fizyczne. W ramach analizy pojęcia prawa możemy zauważyć, że termin ten ma wiele różnych znaczeń nie tylko w języku potocznym czy naukach ścisłych i przyrodniczych, ale również w samych naukach prawnych. Samo prawoznawstwo operuje takimi pojęciami jak: prawo, prawo pozytywne, prawo naturalne prawo przedmiotowe, prawo podmiotowe. Tak więc, nawet jeśli pojęciem prawo posługujemy się na gruncie nauk prawnych, to i tak pozostaje ono nieprecyzyjne i nieściśle. Często prawo jest utożsamiane z konkretną normą prawną, przepisem prawa, źródłem prawa.

Pojęcie prawa możemy w uproszczeniu umieścić w dwóch podstawowych grupach:

- 1) **normatywnej** – ujmującej prawo jako całokształt reguł określających pożądane zachowanie człowieka,
- 2) **aksjologicznej** – wyjaśniającej prawo w kategoriach określonych wartości.

Funkcjonujące w doktrynie definicje prawa odnoszą się jednak zasadniczo do prawa w ujęciu normatywnym.

Prawo to zespół norm określających postępowanie ludzi, norm ustanowionych lub usankcjonowanych przez państwo i zabezpieczonych aparatem przymusu państwowego.

W definicji tej możemy wyróżnić kilka zasadniczych elementów, i tak:

- 1) **norma prawna** jest regułą pożądanego zachowania, jest to pewien wzorzec pożądanego zachowania ludzi o cechach generalności i abstrakcyjności. Normy prawne powstają w dwojaki sposób: są wydawane przez państwo lub też przez państwo sankcjonowane (przyjmowane jako własne). Z wydawaniem mamy do czynienia wówczas, gdy państwo działając przez swoje uprawnione organy, tworzy nowe, nieistniejące wcześniej normy prawne. O sankcjonowaniu norm prawnych mówimy natomiast wówczas, gdy państwo normę stosowaną dotychczas zwyczajowo uznaje za obowiązującą przez działania organów stosujących prawo, które zwyczajem zaczynają się posługiwać tak jak prawem. W państwach współczesnych, o rozwiniętych systemach prawnych, prawo powstaje niemal wyłącznie w drodze stanowienia norm,

- 2) prawo jest nierozdzielnie związane z pojęciem **państwa**, jako polityczną organizacją społeczeństwa, która jest uosobieniem władzy i właśnie z tego tytułu uzyskuje legitymację do ustanawiania norm prawnych. Dość powszechnie jest przyjmowany pogląd, że prawo nie może istnieć bez państwa, a wynika to z faktu, że **immanentną cechą prawa jest przymus**, stanowiący zabezpieczenie jego przestrzegania i to zarówno przez organy państwa, jak i wszystkich obywateli lub określone prawem inne podmioty. **Przymusem zaś dysponuje państwo**, które stwarza w tym celu specjalny aparat, zwany aparatem przymusu. Ponadto to w gestii państwa leży inicjatywa oraz decyzja o wydaniu lub sankcjonowaniu norm prawa, jeżeli określone względy wymagają nowej regulacji prawnej określonych stosunków społecznych,
- 3) prawo nie jest przy tym nieuporządkowanym (beładnym) zbiorem norm, lecz stanowi **zbiór uporządkowany**. Ma to natomiast istotne znaczenie, gdy uświadomimy sobie, że prawo składa się z setek tysięcy norm, a więc posługiwanie się takim zbiorem byłoby niemożliwe, gdyby niewprowadzony w nim ład.

Zob. też J. Nowicki, Z. Tabor, Wstęp do prawoznawstwa, Warszawa 2007, s. 64 i nast. oraz s. 213 i nast.

II. Rodzaje prawa

Poza ogólną definicją prawa, w prawoznawstwie wyróżniono także pewne rodzaje prawa, tj.:

- 1) **prawo pozytywne** (*ius positum*) – najogólniej rzecz ujmując, prawo stanowione przez ludzi (państwo),
- 2) **prawo natury** – prawo ponadpozytywne, obowiązujące niezależnie od woli ludzi, jedynie przez człowieka odkrywane, wypływające z natury społeczeństwa, z natury rzeczy, z natury ludzkiej, nadawane przez istoty nadprzyrodzone,
- 3) **prawo przedmiotowe** – rozumiane jako całokształt norm prawnych o cechach generalności i abstrakcyjności, które stanowią podstawę wydawania rozstrzygnięć przez organy orzekające, czyli sądy i organy administracji,
- 4) **prawo podmiotowe** – czyli w dużym uproszczeniu prawo podmiotu, rozumiane jako chroniona przez porządek prawny możliwość zaspokojenia swojego interesu, przez żądanie określonego zachowania od wszystkich lub tylko niektórych podmiotów (w teorii nieraz neguje się istnienie praw podmiotowych).

Zob. J. Nowacki, Z. Tabor, Wstęp..., s. 213 i nast.

III. Funkcje prawa

W ramach swojej podstawowej funkcji **regulatora życia społeczeństwa** prawo spełnia lub może spełniać różne funkcje szczegółowe. Niektóre z nich spełniane są przez cały system prawa, niektóre łączą się bardziej z określonymi jego kategoriami lub dziedzinami. Prawo danego państwa powinno spełniać przede wszystkim funkcję **ochronną** (ma na celu eliminowanie zachowań zagrażających wartościom chronionym) i **stabilizacyjną** (ma na celu utrwalenie istniejącego ładu społecznego, gospodarczego i politycznego). Z funkcją stabilizacyjną łączy się ściśle **wychowawcza** funkcja prawa (ma na celu upowszechnienie dezaprobaty dla zachowań społecznie niepożądanych). Wyrabia ono u jego adresatów odpowiednie skłonności i nawyki, dzięki którym zachowania społeczne są obliczalne i przewidywalne. Jedną z podstawowych **funkcji prawa** jest także zapewnienie ludziom **sprawiedliwości społecznej**, przez co rozumie się:

- 1) równość szans i możliwości życiowych,
- 2) bezstronność i obiektywność w traktowaniu obywateli i innych podmiotów prawa przez organy państwa,
- 3) realne możliwości dochodzenia praw obywatelskich i praw człowieka oraz zapewnienie przysługujących ludziom wolności.

Uwzględniając te przesłanki, należy wskazać, że prawo ma gwarantować bezkolizyjne funkcjonowanie całego społeczeństwa, wszystkich jego warstw, grup, środowisk oraz innych struktur oraz ułatwiać osiąganie dążeń i aspiracji życiowych w ich różnorodności (jednocześnie gwarantując równe i sprawiedliwe traktowanie wszystkich ludzi, w tym także przez umożliwienie im dochodzenia swych roszczeń w wyniku stwarzania podstaw do rozstrzygania sporów oraz zapewnienia ładu i porządku publicznego).

§ 3. Wzajemny stosunek prawa i innych norm społecznych

I. Zagadnienia wstępne

Obserwując zachowania ludzi można z łatwością zauważyć, że w swym postępowaniu kierują się nie tylko prawem. Rozległość i wielopostaciowość stosunków międzyludzkich sprawia, że różnorakie zachowania i wzajemne powiązania regulowane są nie tylko normami prawa – regulują je także pewne **normy społeczne**. Zgodnie z tymi ostatnimi normami, ludzie w podobnych sytuacjach postępują podobnie, mimo że nie normują tego żadne przepisy. Należy także zauważyć, że nawet w sytuacjach uregulowanych normami prawa, ludzie postępują w podobny sposób, niekoniecznie pod wpływem norm prawnych, ponieważ są one im po prostu nieznane.

Jako czynniki pozaprawne kształtujące postępowanie ludzi można wskazać normy:

- 1) obyczajowe,
- 2) zwyczajowe,
- 3) towarzyskie,
- 4) moralne,
- 5) techniczne.

II. Obyczaje, zwyczaje i normy towarzyskie

Przez obyczaje rozumie się powszechnie przyjęte, tradycyjne i charakterystyczne reguły postępowania człowieka względem drugiego człowieka ukształtowane w codziennym zachowaniu i systematycznie powtarzane, aż stają się przyzwyczajeniami i są akceptowane przez określone społeczeństwo lub grupę ludzi.

Obyczaj jest elementem kontroli społecznej, stąd jego naruszenie powoduje zazwyczaj negatywną reakcję ze strony grupy. Obyczaje są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ulegają zmianom bardzo powoli. Ogół obyczajów w danej zbiorowości tworzy jej obyczajowość.

Przez zwyczaje rozumie się to, co zostało utwierdzone przez tradycję, co jest powszechnie akceptowane i przyjęte w danej społeczności. Zwyczaj różni się od mody znacznie większą trwałością zachowania.

Normy zwyczajowe mają ten sam sens co obyczaje, jednak regulują, podobnie jak **normy towarzyskie**, stosunki w mniejszych grupach czy środowiskach społecznych. Nieraz normy te mogą przybierać pewien sformalizowany charakter w postaci kodeksów honorowych różnych grup społecznych np. oficerów wojska lub subkultur, np. więziennej (tzw. grypowanie).

Normy zwyczajowe należy odróżnić od **prawa zwyczajowego** polegającego na tym, że właściwy organ państwa rozstrzyga daną sprawę na podstawie zwyczaju funkcjonującego w społeczeństwie i sankcjonuje go przymusem państwowym (obecnie spotykane w prawie międzynarodowym).

Normy obyczajowe, zwyczajowe i towarzyskie stanowią integralny składnik życia codziennego różnych społeczności ludzkich i są przyjmowane oraz przestrzegane dobrowolnie, nie wymagają zabezpieczenia ich sankcjami, jednak ludzie naruszający te normy narażają się na **ostracyzm**, tj. nieprzyjęcie lub wykluczenie danej osoby przez otoczenie.

III. Normy moralne

Ważną rolę w życiu codziennym odgrywają normy moralne.

Szerzej na ten temat zob. np. Z. Ziemiński, Teoria prawa, Warszawa-Poznań 1978, s. 31–57.

Moralność to ukształtowany w procesie długotrwałego rozwoju społeczeństwa zespół uznanych norm i zasad postępowania, według których ocenia się określone zachowanie jako dobre lub złe.

Istota norm moralnych polega zasadniczo na respektowaniu dwóch kategorii, a mianowicie **dobra** i **zła**. U podłoża moralności leży wyobrażenie ludzi o tym, co jest dobre, a co złe. Normy moralne pozwalają oceniać wzajemnie zachowanie się człowieka względem innego człowieka, społeczeństwa czy państwa. Moralność **preferuje** zachowania korzystne dla danej grupy ludzi czy całego społeczeństwa, postępowania konstruktywne, twórcze, służące poprawnemu współżyciu ludzi, **potępia** zaś i odrzuca zachowania destrukcyjne, egoistyczne, zagrażające współżyciu społecznemu.

Na kształtowanie się norm i postaw moralnych wpływ ma epoka, w której człowiek żyje, środowisko geograficzne, stosunki społeczne, przynależność klasowa, zasady i wierzenia religijne, tradycje narodowe, rezultaty rozwoju nauki, poziom kultury, warunki życia człowieka, jego sytuacja życiowa, otoczenie i wiele innych czynników. Dość istotne znaczenie dla funkcjonowania norm moralnych mają warunki życiowe ludzi. Ze względu na to, że warunki te ulegają zmianom, to również poglądy na dobro i zło wśród członków danego społeczeństwa też są zróżnicowane. Jednak w każdym społeczeństwie istnieje zespół norm moralnych wspólnych dla całego społeczeństwa. Są to tzw. **elementarne normy moralne**, mają one charakter uniwersalny i są akceptowane w zasadzie przez wszystkich członków społeczności. W zakresie nieobjętym normami elementarnymi, ocena moralna określonego zjawiska jest zależna od określonego człowieka lub grupy społecznej.

Normy moralne nie są obwarowane sankcjami państwowymi, zaś **o ich przestrzeganiu decyduje świadomy wybór** postępowania poszczególnych ludzi. Wybór ten ma charakter dobrowolny i jest najczęściej inspirowany czynnikami pozaprawnymi.

Moralność odgrywa bardzo ważną rolę w stosunkach społecznych, zaś w zakresie konstruktywnego współżycia wspomaga wyraźnie normy prawa. Rozległość działania norm moralnych umożliwia rezygnację ze stosowania norm prawnych w wielu dziedzinach życia. Z punktu widzenia moralności normy prawne można sklasyfikować jako normy moralnie:

- 1) pozytywne,
- 2) negatywne,
- 3) obojętne.

Normami prawnymi **moralnie pozytywnymi** są te, które nakazują ten sam sposób postępowania co moralność. Na przykład większość systemów moralnych potę-

pia zabójstwa – czyni to również prawo (art. 148 KK). W odwrotnej sytuacji, a więc gdy normy prawa nakazują zachowania odmienne od moralności, mamy do czynienia z normą **moralnie negatywną**, np. kara śmierci. Są jednak również całe dziedziny **nieobjęte moralnością** – tym samym moralnie obojętne, np. normy prawne regulujące sprawozdawczość, sporządzanie bilansu, budżet.

Do **podstawowych różnic** między prawem a moralnością możemy zaliczyć:

- 1) **przedmiot regulacji** – prawo reguluje tylko zachowania i czyny człowieka, natomiast moralność – także przeżycia, uczucia oraz relacje człowieka do Boga, przyrody itp., dlatego np. nienawiść nie jest przestępstwem, może jednak stanowić przekroczenie normy moralnej a tzw. zemsta rodowa może być uzasadniona moralnie, ale jest zakazana prawnie,
- 2) **funkcje i charakter regulacji** – na terytorium jednego państwa może występować wiele systemów moralnych, natomiast, co do zasady, tylko jeden system prawny;
- 3) **sposób obrony wzorów określonych w normach** – na straży norm prawnych stoi aparat państwa ze swoimi środkami przymusu, natomiast na straży norm moralnych – presja wywierana przez opinię publiczną w postaci potępienia, odrzucenia,
- 4) **sposób ujęcia uprawnień i obowiązków** – normy prawne mają charakter dwustronny, natomiast moralne jednostronny; z normy prawnej dla jednej strony wynika obowiązek, dla drugiej zaś uprawnienie, natomiast normy moralne wskazują tylko powinno zachowanie bez nadawania uprawnień,
- 5) **genezę powstawania norm** – normy moralne wpajane są przez wychowanie, oddziaływanie społeczeństwa – socjalizację, natomiast normy prawne są stanowione lub sankcjonowane przez państwo i obowiązują ze względu na nakaz władzy państwowej,
- 6) **sposób ogłaszania i formalizowania norm** – normy prawne są z reguły spisane i regulują bardzo dokładnie postępowanie człowieka, natomiast normy moralne zazwyczaj nie są spisane i są nader nieprecyzyjne, często wskazując jedynie ogólny kierunek postępowania.

IV. Normy techniczne

Istotne miejsce w funkcjonowaniu współczesnych społeczeństw zajmują także **normy techniczne**.

Norma techniczna to reguła wskazująca zachowanie człowieka w procesie jego działalności produkcyjnej, usługowej, technicznej i technologicznej związanej z posługiwaniem się aparaturą i urządzeniami dla osiągnięcia określonych celów produkcyjnych, usługowych oraz eksperymentów naukowych.

Normy techniczne są ustanawiane w procesie rozwoju nauki i techniki, a ich celem jest **zapewnienie bezpieczeństwa i racjonalności** przy posługiwaniu się

aparaturą techniczną oraz stosowaniu różnych procesów technicznych i technologicznych. W wielu dziedzinach ludzkiej działalności produkcyjnej, wytwórczej, przetwórczej czy usługowej nie istnieje możliwość uregulowania wszystkich kwestii normami prawnymi. Zatem cała owa działalność prowadzona przy wykorzystaniu różnej aparatury, techniki i technologii oraz różnych procesów fizycznych, biologicznych i chemicznych jest regulowana odpowiednimi normami, zwanymi powszechnie technicznymi lub technologicznymi.

Zakres regulacji stosunków produkcji przez normy techniczne jest uwarunkowany różnymi czynnikami, a głównie poziomem wiedzy i kultury technicznej oraz poczuciem odpowiedzialności osób tworzących lub opracowujących nowe urządzenia techniczne i procesy technologiczne. Wynalazcy i twórcy różnych urządzeń technicznych oraz procesów technologicznych obowiązani są określić reguły posługiwania się i stosowania tych urządzeń i technologii, mające zapewnić ich użytkownikom i otoczeniu bezpieczeństwo osobiste oraz bezpieczeństwo innych ludzi i środowiska naturalnego.

W zasadzie normy techniczne nie są obwarowane sankcją państwa, ponieważ nie wyrażają jego woli. W pewnych jednak sytuacjach państwo może **nakazać lub zalecić** stosowanie norm technicznych, traktując je jako ustalenia gwarantujące bezpieczne posługiwanie się aparaturą techniczną lub prowadzenie procesów technologicznych i eksperymentów naukowych. **Moc obowiązującą** normom technicznym państwo może nadać przez ustanowienie odpowiednich norm prawnych lub inną wyraźnie sformułowaną decyzję, czyli nakaz przestrzegania określonych warunków lub reguł technicznych. Państwo tworzy także wyspecjalizowane podmioty zajmujące się rejestrowaniem i upowszechnianiem norm technicznych, jak np. Urząd Dozoru Technicznego.

§ 4. Świadomość prawna i praworządność

I. Świadomość prawna

Świadomość prawna jest częścią świadomości społecznej, moralnej. Świadomość prawna nie oznacza bowiem jedynie znajomości przepisów i instytucji prawnych przez społeczeństwo, choć ta jest bardzo pożądana i decyduje o kulturze prawnej danego społeczeństwa. Jest ona tym bardziej istotna, że większość współczesnych ustawodawstw przyjmuje zasadę – *ignorantia iuris nocet* – nieznanomość prawa szkodzi. Dotyczy to wszelkich form odpowiedzialności prawnej za postępowanie człowieka i jego skutki.

Na świadomość prawną składa się znajomość prawa i jego zasad oraz instytucji prawnych, przy czym należy zdawać sobie sprawę z tego, że całkowita znajomość prawa jest jedynie fikcją, ponieważ nikt nie jest w stanie znać wszystkich norm prawnych po ich opublikowaniu.

Świadomość prawna to znajomość prawa i instytucji prawnych oraz ocena obowiązującego prawa przez społeczeństwo i postulaty dotyczące zmiany prawa w pożądanym przez społeczeństwo kierunku.

Jak wynika ze wskazanej powyżej definicji na świadomość prawną składa się:

- 1) znajomość prawa,
- 2) ocena prawa oraz zachowań przez prawo regulowanych,
- 3) postulaty społeczeństwa o kierunkach zmiany obowiązującego prawa,
- 4) ideologia prawna z uzasadnieniem, co należy czynić, aby prawo tworzyło warunki do rozwoju społecznego.

Świadomość prawna jest to zatem zbiór tych wszystkich norm, które w odczuciu społecznym, powinny tworzyć prawo danego państwa. Jest to wyobrażenie o sprawiedliwości. Oczywiście jest, że wyobrażenia te są różne w różnych grupach społecznych, dlatego też świadomość prawna nie jest w całym społeczeństwie jednakowa. **Im większa różnica** pomiędzy prawem istniejącym rzeczywiście a prawem postulowanym przez społeczeństwo (tym, które zdaniem społeczeństwa powinno istnieć), **tym mniejsza jest świadomość prawna**.

Świadomość prawna tworzy się pod wpływem powszechnych wyobrażeń o tym co jest sprawiedliwe, a co jest niesprawiedliwe, o „dobrym” prawie i praworządności, dlatego **świadomość prawna ma bezpośrednie zakorzenienie w moralności** z jej podziałem na to co jest dobre i na to co złe.

Wymuszanie posłuszeństwa ludzi dla norm ocenianych jako „niesprawiedliwe” może doprowadzić do rozruchów społecznych lub w łagodniejszej postaci – tworzenia nowych formacji politycznych, dążących do zmian pokojowych. Długotrwałe i konsekwentne stosowanie przez państwo przepisów, które wzbudzają sprzeciw społeczny, może doprowadzić albo do „przyzwyczajania” się do nich i ich zaakceptowania, albo do ich narastającej dezaprobaty, co zmusi organy państwowe do zmiany lub nawet uchylecia „złego” prawa. W takiej sytuacji dochodzi do swoistej konfrontacji siły państwa i determinacji osób sprzeciwiających się funkcjonowaniu przepisów „niesprawiedliwych”. Należy przy tym pamiętać, że niezgodność przepisów prawa ze świadomością prawną osłabia działanie przepisów prawa, dlatego państwo nie powinno lekceważyć świadomości prawnej społeczeństwa. Państwo nie powinno doprowadzać do zbyt wielkiej rozbieżności między świadomością prawną a prawem obowiązującym. Powinno bowiem albo odpowiednio kształtować świadomość prawną społeczeństwa, albo w razie potrzeby zmieniać odpowiednio prawo.

Od świadomości prawnej należy odróżnić **kulturę prawną**, na którą składa się z jednej strony porządek prawny, w skład którego wchodzi system prawa obowiązującego podzielony na gałęzie prawa, a z drugiej strony świadomość prawa. Kulturę prawną można zatem określić jako ogół nawyków i wartości związanych z akceptacją, oceną, krytyką i realizacją obowiązującego prawa. Jednocześnie nie istnieje jedna ogólnosiwiatowa kultura prawna. W wyniku rozwoju historycznego doszło w różnych regionach geograficznych do ukształtowania rozmaitych kultur prawnych.

II. Praworządność

Pojęcie **praworządności** odnosi się natomiast do przestrzegania prawa przez **organy władzy państwowej**. Zasada praworządności odnosi się do tych, którzy sprawują rządy w państwie, czyli dotyczy działań organów władzy państwowej. Wiąże się ściśle z kwalifikacją prawną władczych działań organów państwa, przejawiających się bądź w formie stanowionych norm ogólnych (tworzenie prawa), bądź w formie stosowania norm indywidualnych (stosowanie prawa). Praworządność stanowi jedną z zasad ustrojowych państw demokratycznych, tak ważną, że często zostaje zapisana w postaci normy konstytucyjnej danego państwa (art. 7 Konstytucji RP).

Praworządność to taki stan faktyczny, w którym podstawowe dziedziny stosunków społecznych są uregulowane przepisami prawa i przepisy te są przez organy państwowe ściśle przestrzegane. Organy władzy publicznej są obowiązane działać jedynie na podstawie i w granicach prawa.

Praworządność to organizowanie i wykonywanie działalności państwowej wyłącznie na podstawie przepisów prawa, w sytuacji gdy prawo to jest równe dla wszystkich oraz zapewnia podstawowe wolności i prawa człowieka.

O praworządności możemy zatem mówić, gdy istnieje stosunkowo szeroka regulacja prawna, obejmująca wszystkie istotne dziedziny życia. Aby można było mówić o praworządności, musi istnieć zaawansowany system prawny, dobrze rozwinięty i chroniący zasadnicze sfery stosunków społecznych.

Przyjmuje się jednocześnie, że w każdym państwie istnieją co najmniej dwie dziedziny życia społecznego wymagające uregulowania:

- 1) sfera stosunków majątkowych między wszystkimi podmiotami, związanych z wytwarzaniem i wymianą dóbr materialnych oraz własnością,
- 2) sfera stosunków między państwem a obywatelami, w których państwo występuje z pozycji władczych, ale powinno gwarantować podstawowe wolności i prawa człowieka.

Przy ocenie praworządności, zwłaszcza ta druga sfera ma podstawowe znaczenie, ponieważ ujęcie działalności zarządzającej państwa w ramach prawa ogranicza swobodę organów państwowych w posługiwaniu się przymusem i gwarantuje obywatelom poszanowanie ich swobód. Brak odpowiednich regulacji w tej materii może prowadzić do wynaturzeń w działaniu organów państwowych lub ich poszczególnych funkcjonariuszy.

Drugim determinantem praworządności jest **przestrzeganie prawa przez wszystkie organy państwowe**. Organy państwa powinny przestrzegać prawa zarówno wtedy, gdy wypełniają swe ustawowe obowiązki wobec obywateli, jak i wtedy, gdy zmierzają do wyegzekwowania ciążących na obywatelach, a wynikających ze współżycia w społeczności obowiązków. **Organy państwowe powinny działać tylko na podstawie i w granicach prawa**, co szczególnego znaczenia nabiera zwłaszcza w odniesieniu do organów mogących stosować przymus bezpośredni (np. Policja, ABW, CBA) oraz organów sprawujących wymiar sprawiedliwości.

Każde bowiem naruszenie prawa przez te organy jest nader niebezpieczne, ponieważ prowadzi zazwyczaj do **naruszenia praw człowieka i swobód obywatelskich**.

Naruszania przepisów prawa przez organy państwowe nie można usprawiedliwiać żadnymi względami. Nie tłumaczą go w szczególności doraźne, koniunkturalne potrzeby państwa lub organu. Pozwolenie bowiem na naruszenie przepisów prawa przez organy państwa prowadzi w pewnym horyzoncie czasowym do nadużyć, a w końcu do jawnego łamania prawa i tworzenia np. państw totalitarnych. Lekceważenie okazywane prawu przez organy państwa może zwrócić się także przeciwko samemu państwu, ponieważ uczy społeczeństwo lekceważenia prawa i władzy państwowej, zaszczerpia mu nihilistyczny (negujący wszelkie wartości) stosunek do wszystkich reguł postępowania wobec innych.

Praworządność w państwie stwarza atmosferę zaufania i daje każdemu obywatelowi pewność, że jego prawa będą respektowane i przestrzegane, a jego obowiązki egzekwowane z właściwą skrupulatnością, ale nie ponad miarę. Powoduje to poczucie przez obywatela zależności od praw jednakowego dla wszystkich, a nie konkretnego funkcjonariusza państwowego. Świadomość, że organy państwa działają w każdej sprawie zgodnie z prawem, jest dla obywateli istotnym bodźcem skłaniającym ich do przestrzegania prawa (zob. też Z. Ziemiński, Typologia naruszeń praworządności, PiP 1982, z. 8). Jak podkreśla to orzecznictwo „Tak ukształtowana zasada (praworządności – przypis autora) oznacza w konsekwencji, że organ nie może podejmować z jednej strony żadnych decyzji bez podstawy prawnej, z drugiej strony natomiast taki organ nie może unikać podejmowania decyzji, jeśli wiążące normy prawne nakładają na niego taki obowiązek” (zob. np. wyrok WSA w Krakowie z 20.10.2009 r., I SA/Kr 1202/09, Legalis, a także wyrok NSA z 26.10.2016 r., II OSK 132/15, Legalis).

Praworządność z materialnego punktu widzenia to taki stan faktyczny wewnątrz państwa, w którym podstawowe stosunki społeczne są uregulowane przepisami prawa, a organy państwa i ich funkcjonariusze te przepisy znają i ściśle ich przestrzegają.

Stworzenie dobrych przepisów prawa nie gwarantuje jeszcze przestrzegania praworządności, konieczne jest także stworzenie i odpowiednie wykorzystywanie systemu kontroli poszczególnych organów państwa tak, aby naruszanie prawa uczynić niemożliwym lub maksymalnie ograniczonym. Na taki system muszą się składać m.in. odpowiednie formy kontroli społecznej oraz odpowiedniego systemu sądownictwa niezależnego od organów władzy państwowej. Sądy te muszą mieć możliwość rozstrzygania skarg obywateli na decyzje organów administracji państwowej i ustalania, czy te ostatnie są zgodne z prawem i czy mieszczą się w ramach kompetencji danego organu.

O danym państwie mówi się, że jest praworządne lub nie jest praworządne jedynie w zależności od tego, jak postępują jego organy państwowe. Natomiast stopień poszanowania prawa przez obywateli decyduje o ogólnym poziomie świadomości prawnej społeczeństwa.

§ 5. Norma prawna

I. Definicja normy prawnej

Z definicji prawa wynika, że składa się ono z norm, dlatego też definicja normy prawnej jest zbliżona do definicji prawa.

Norma prawna to wynikająca z przepisów reguła postępowania, wydana lub usankcjonowana przez państwo i zagwarantowana przymusem państwowym.

Norma prawna stanowi więc swoisty wzorzec powtarzającego się zachowania ludzi, jest swego rodzaju drogowskazem określającym, jak należy postępować w danej sytuacji, wskazuje co jest dozwolone, a co nie. Jest to wzorzec usankcjonowany przez państwo i uznany za powszechnie obowiązujący. Normy prawne, jako reguły wyrażające wolę państwa, **mają moc powszechnie obowiązującą**, co oznacza, że muszą być przestrzegane pod groźbą ponoszenia określonych konsekwencji. Realizacja norm prawnych jest zabezpieczona **przymusem państwowym**.

Normy prawne mają charakter **ogólny** i skierowane są do **nieoznaczonego adresata**. Nie indywidualizują osoby, na której ciąży określony obowiązek, znajdują zastosowanie do każdej osoby, która znajdzie się w określonej sytuacji, opisanej w normie prawnej. Norma prawna ma charakter **dwustronny**, ponieważ z każdej normy wynika dla jednej osoby uprawnienie, a dla drugiej obowiązek, będący korelatem tego uprawnienia. Jeśli zapłacimy cenę towaru, to po stronie sprzedającego powstaje obowiązek wydania nam rzeczy. Jedno i drugie wynika z tej samej normy.

Normy prawne jako reguły postępowania ludzi mogą być:

- 1) **autonomiczne** – stanowiące informację i wzór dla organów prawotwórczych, wskazując jak mają one postępować w określonej sytuacji, przy tego typu normach występuje tożsamość, identyczność nadawcy i adresata normy,
- 2) **heteronomiczne** – mające powszechne zastosowanie, czyli skierowane do wszystkich podmiotów prawa, przy tym nie ma identyczności nadawcy i adresata normy,
- 3) **indywidualne** – adresowane do konkretnych grup podmiotów prawa, np. policjantów, żołnierzy, urzędników.

II. Budowa norm prawnych

W doktrynie wyróżnia się bardzo różne podziały struktury norm prawnych, od najprostszych jednoelementowych do bardzo rozbudowanych dziesięcioelementowych. Zgodzić się zatem należy z pojawiającą się tezą, że przyjęcie tej lub innej struktury normy prawnej (jako właściwej) to jedynie sprawa pewnej konwencji. Nie ma bowiem przesądzających argumentów, które czyniłyby możliwym rzeczowe uzasadnienie konkretnej koncepcji budowy normy prawnej i pozwalałyby na jednoznaczne odrzucenie innych.

Szerzej zob. *J. Nowacki, Z. Tobor, Wstęp...*, s. 64–85.

Na użytek niniejszego opracowania, w celu pewnego uproszczenia, za wystarczające uznano przedstawienie **struktury trójelementowej** (choć na wstępie należy zauważyć, że **nie każda** norma prawna jest obwarowana **sankcją**) i **dwuelementowej**.

Norma prawna, jako reguła postępowania, w układzie trójelementowym składa się z trzech części:

- 1) hipotezy,
- 2) dyspozycji,
- 3) sankcji.

Hipoteza wskazuje **adresatów** norm, czyli osoby mające normy respektować oraz **warunki**, jakie muszą zaistnieć, aby danemu adresatowi można było przypisać uprawnienie lub obowiązek (aby był zobowiązany do zachowania wskazanego w normie prawnej).

Dyspozycja zawiera opis pożądanego lub zakazanego przez państwo **zachowania** adresata normy. Określa ona obowiązujący w warunkach wskazanych w hipotezie sposób powinienego zachowania. Wskazuje co wolno, a czego nie wolno czynić. Jest to najważniejsza część normy prawnej.

Sankcja natomiast to część normy prawnej, w której wskazuje się, jaką odpowiedzialność poniesie adresat normy za nierespektowanie nakazu lub zakazu określonego w dyspozycji normy. Wskazuje zatem reakcje państwa na zachowania niezgodne z dyspozycją normy prawnej. Sankcji nie należy utożsamiać z karą (taką postać przybiera zasadniczo jedynie w prawie karnym *sensu largo*).

W dużym uproszczeniu można wyróżnić trzy rodzaje sankcji:

- 1) **represyjną** – jest to sankcja za dokonanie czynów zabronionych przez normy prawa karnego materialnego, np. pozbawienie wolności, grzywna,
- 2) **egzekucyjną** – jest to przymusowe doprowadzenie do podporządkowania się normom prawnym w sytuacji, gdy adresat normy prawnej nie chce się jej podporządkować dobrowolnie, np. wyegzekwowanie prawomocnego wyroku o eksmisji, zwrotu długu,
- 3) **nieważności** – zgodnie z którą przyjmuje się, że zachowanie niezgodne z dyspozycją normy prawnej jest bezskuteczne od samego początku (nie rodzi żadnych skutków prawnych) z mocy samego prawa lub z mocy decyzji odpowiedniego organu, np. naruszenie zasad i formy przeniesienia własności nieruchomości powoduje, że taka czynność jest nieważna z mocy prawa.

Zgodnie natomiast z dwuelementowym podejściem do budowy normy prawnej, norma składa się z dwóch norm:

- 1) **sankcjonowanej**, która określa adresata oraz warunki w jakich jest mu nakazane, zakazane lub dozwolone coś czynić oraz treść owego nakazu, zakazu bądź zezwolenia,
- 2) **sankcjonującej**, która określa co się stanie, jeśli nie zachowamy się zgodnie z normą sankcjonowaną.

